

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНОЛОГІЇ

Ретроспективний аналіз історії суспільства свідчить про те, що багато історичних подій являли собою злочинні дії: масові заворушення, війни, захоплення влади, перерозподіл власності та ін. Як обґрунтовано зазначає відомий російський кримінолог В. В. Лунєєв, «...і криваві війни, глобальні або локальні, й екологічні катастрофи та інші небезпеки частіше всього замішані на криміналі» [6, с. 16].

На жаль, і дотепер людство не спромоглося виправити цю ситуацію. Слід погодитися з тезою даного автора і про те, що зараз після військової глобальної небезпеки людству загрожують ще дві інші: екологічна і кримінальна. «Прогноз останньої – самий песимістичний, оскільки вона пов'язана не з агресивними задумами обмеженої купки людей, не з технологією небезпечних промислових виробництв, а з повсякденною психологією мільйонів людей із різноманітних верств суспільства...» [Там же]. Тож вочевидь на сучасному етапі розвитку цивілізації, коли процеси глобалізації стирають межі держав,

а нераціональне використання досягнень науково-технічного прогресу ставить під загрозу існування людства, проблема шкідливої поведінки людей набула особливої гостроти.

Винятково гостро проблема злочинності стоїть і в Україні. Прагнучі координувати та підвищити ефективність заходів її запобігання, керівництво країни розробило Концепцію Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 р. [4]. Проте криміналізація українського суспільства поглиблюється, про що свідчать статистичні дані. Наприклад, у 2010 р. в Україні було зареєстровано 500902 злочинів, виявлено 226385 осіб, що їх вчинили [1]. За цими даними криється критична криміногенна ситуація, оскільки рівень латентної злочинності мінімум у шість разів перевищує зареєстровані показники [9, с. 60], а динаміка лише зареєстрованої частини злочинності у 2010 р. становила 15,2 % щодо показників попереднього року.

На найвищому рівні державного керівництва зазначається одна з причин, що обумовлює

таку ситуацію: «Діяльність держави з протидії злочинності не має належного наукового забезпечення, нові технології та методи розробляються повільно та безсистемно, а наявні розробки впроваджуються недостатньо активно» [10].

Самі вчені визнають: хоча проблема злочинності вже тривалий час є об'єктом численних наукових досліджень, у сучасній Україні розробка проблеми запобігання злочинності досягла кризового рівня. Розмаїття поглядів, серед яких присутні й взаємовиключні, створило тупикову ситуацію в її вирішенні. «Якби не більш ніж 130-річний період розвитку офіційної кримінології як науки, то можна було б сказати, що сучасна кримінологія знаходиться в стадії становлення, причому більшість понять і принципів не мають однозначної усталеної теоретичної інтерпретації й єдиного розуміння, відсутня єдина база у визначенні предмета самої науки і, звичайно, перспектив подальшого її розвитку і досліджень» [12, с. 73].

За таких умов у першу чергу обговорення на всіх рівнях потребують питання методології кримінології, тобто базові засади, згідно з якими здійснюється пізнання. При тому доцільно згадати й про нові теорії природознавчих наук, напрацьовані сучасною

наукою, а також проаналізувати їх значення в методології науки про злочинність. Саме це і стало метою даної статті.

Кримінологи постійно звертаються до методологічних засад своїх теорій. Це не дивно, оскільки методологія є фундаментом для коректного й ефективного наукового пошуку [2, с. 4].

Проте слід зазначити слід зазначити, що до останнього часу в кримінології панує монополізм методології діалектичного матеріалізму. Це підкреслюється у багатьох галузевих підручниках [5] і знаходить своє відображення у дисертаційних [13] та інших дослідженнях.

Згідно з теорією матеріалізму всі процеси, які відбуваються у світі, характеризуються просторово-часовими трансформаціями матеріального, енергетичного й інформаційного стану [7, с. 11]. Фізична картина світу, що склалася, передбачає існування окремих об'єктів, які пов'язані між собою лише тоді, коли між ними має місце механічний взаємозв'язок чи взаємодія за допомогою поля. На принципі дискретності будується й розуміння роботи мозку [8, с. 183]. Але новітні розробки теорії поля дають підстави переглянути усталену точку зору. Як вказує І. Ю. Мікляєв, такому принципу дискретності протистоїть фізика мікросвіту, згідно з якою елемен-

тарні частки є не лише корпускулярними, але й хвильовими утвореннями. Частка, що має хвильові ознаки, втрачає властивість чіткої локальності: вона може існувати в усьому Всесвіті» [8, с. 183]. Це дає підстави автору зробити припущення: «Ймовірно, в клітинах та молекулах мозку існують квантові процеси, які забезпечують дистанційні взаємодії різних систем мозку. Припустимо, що ці ж процеси можуть виявитися основою взаємодії мозку із зовнішнім світом і зокрема з мозком інших людей. Проте, що такі процеси реальні, свідчать дослідження, спрямовані на використання квантової механіки при аналізі роботи мозкових клітин та їх систем, у мозку людини розігруються й квантомеханічні процеси» [Там же]. Людина діє в певному фізичному світі, властивості якого, її глибинна структура не можуть не впливати на форми його психічної активності, зокрема на процеси сприйняття. Якщо Всесвіт – гігантська голографічна і квантово-механічна система, тоді психіка, яка регулює поведінку людини і тварин, повинна містити в собі елементи голографії, що має квантово-хвильову природу [Там же]. Якщо прийняти цю точку зору, то інформаційні записи на відповідних молекулах у нервових клітинах доцільно розглядати як сукупність голограм [8, с. 186].

Можно погодитися з І. Ю. Мікляєвим щодо того, що запропонована квантово-хвильова гіпотеза має глибокий загальнонауковий сенс, оскільки в ній на конкретному науковому рівні вирішується питання про адекватність психічного відображення своєму об'єкту. Отже, якщо ця теорія отримає подальше підтвердження і визнання, то, безумовно, важливі постулати кримінології (щодо свободи волі та причин злочинної поведінки) будуть переглянуті.

Більш того, універсальність теорії матеріалізму ставлять під сумнів інші досягнення фундаментальних природознавчих наук. Згідно з ними відомий філософ А. Г. Спіркін вказує, що наша сутність у самій загальній формі дійсно припускає три рівні: матеріальне буття поза нами, світ психіки як суб'єктивне буття, і, можливо, світ об'єктивного духу, тобто надособистісної свідомості, хоча, можливо, і цим не обмежується [11, с. 255].

І дійсно, наукові дослідження на матеріалістичних засадах надають факти, що підтверджують існування Надрозуму і, відповідно, ставлять під сумнів тези матеріалізму. Достатньо категорично з цього приводу висловлюються навіть науковці зі світовим ім'ям, відкрито обґрунтовуючи існування Творця, який створив світ і встановив закони

природи. Ось, зокрема, думка лауреата Нобелівської премії Арно Пензіаса, який відкрив (разом з Робертом Вільсоном) реліктове випромінювання – найважливіше підтвердження теорії Великого вибуху: «Найкращі дані, якими ми володіємо, – точно ті, які б я напроорокував, спираючись на джерела лише П'ятикнижжя Моїсея, Псалтирь та Біблію в цілому» [Цит. за: 3]. Інший нобелівський лауреат – Френсіс Коллінз, проаналізувавши фундаментальні природні засади, на яких функціонує людський і природній світ, теж вбачає, що за ними стоїть воля Творця. Аргументи вченого логічно торкаються всіх основних подій світотворення. Стосовно Великого вибуху він зазначає: «Нав'язуючи нам висновок про те, що Всесвіт мав певний початок, Великий вибух буквально кричить про надприродне пояснення. Незрозуміло, як природа змогла сама себе створити. Для цього необхідна сила, що знаходиться за межами часу та простору» [3, с. 58]. Аргументи на користь такого твердження є зрозумілими для всіх, хто має загальні знання з фізики та хімії й середню освіту:

1. У перші моменти після Великого вибуху створилися приблизно в однаковій кількості матерія та антиматерія. За одну мілісекунду Всесвіт охолонув до

такого ступеня, що стала можливою «конденсація» кварків. Коли кварк стикався з антикварком, – а при величезній щільності це повинно було наставати дуже швидко, – відбувалася їх взаємна анігіляція з виділенням енергії у вигляді фотонів. Але симетрія між матерією та антиматерією не була повною: приблизно на мільярд пар кварків-антикварків приходився один зайвий кварк. Саме ця крихітна доля первинного потенціалу складає масу того Всесвіту, яку ми знаємо. Звідки взялася ця асиметрія? Її відсутність уявляється більш «природною». Однак при повній симетрії між матерією та антиматерією Всесвіт швидко б перейшов у справжнє випромінювання, а люди, планети, зірки та галактики так ніколи б і не з'явилися.

2. Характер розширення Всесвіту після Великого вибуху критичним чином залежав від його повної маси та енергії, а також від значення гравітаційної постійної. Неймовірно точна узгодженість цих фізичних величин дивує багатьох експертів. Якщо б через секунду після Великого вибуху швидкість розширення виявилася хоча б на одну сто-тисяча мільйонну ($1/100\ 000\ 000\ 000\ 000\ 000\ 000\ 000$) менше, то відбулося б повторне стиснення Всесвіту, і він ніколи б не досяг свого сучасного стану. З іншого

боку, якщо б швидкість розширення лише на мільйонну долю була вище, зірки та планети не змогли б сформуватися.

3. Усе це відноситься й до формування відносно важких елементів. Якщо сильна взаємодія, що утримує разом протони та нейтрони, була б хоть трохи слабкішою, створювалися б тільки атоми водню. А якщо вона була б трохи сильніше, на гелій на ранній стадії перетворилося б не 25 % водню, як це відбулося у дійсності, а весь водень, і зірки не загорілися б, адже не змогла б початися термоядерна реакція. Крім того, величина сильної взаємодії дуже точно «підібрана» для вуглецю – одного з найважливіших елементів для життя на Землі. При її трохи більшому значенні увесь вуглець перетворився б на кисень [3, с. 61-62].

Стосовно фундаментальних засад розвитку живих істот Френсіс Коллінз вказує: «Взагалі нараховується п'ятнадцять фізичних констант, значення яких сучасні теорії не в змозі передбачити. Шанси на те, щоб півтора десятки констант випадково набули винятково однозначних значень, необхідних для виникнення стабільного Всесвіту зі складними формами життя, майже нульові. Тож факт нашого існування є неймовірним. І початок Всесвіту повинен бути саме

таким, і саме діями Бога, який зажадав створити таких живих істот, як ми» [Там же, с. 62-63]. І далі: «Вчення про еволюцію може – і повинно бути – істинним. Але хіба еволюція не має автора?» [Там же, с. 87]

Усі наведені факти можна узагальнити таким твердженням: «Нова фізика та нова космологія виконують свою обіцянку пояснити виникнення всіх фізичних систем у Всесвіті автоматично, виключно за рахунок природних процесів. Тим не менш, хоча й наука у змозі пояснити світ, ще треба дати пояснення самої науки. Закони, що забезпечують спонтанне виникнення самого Всесвіту, ймовірно, самі породжені якимось розумним планом. Але якщо фізика є продуктом цього плану, то у Всесвіту повинна бути кінцева мета, і вся сукупність даних сучасної фізики переконливо вказує на те, що ця мета включає й існування людини» [8, с. 130].

Вочевидь наведені факти не можна не враховувати, адже теза про існування Надрозуму принципова для кримінології, зокрема у відповіді на питання про свободу волі людини, в тому числі й при вчиненні злочину. А це, вочевидь, є фундаментом для розуміння явища злочинності й відповідно – заходів її попередження.

Як відомо, усталена методологія матеріалізму встановлює пріоритет матеріального перед ідеальним. Тобто розуміється, що основою буття є матеріальний світ, відображення якого – ідеї у свідомості людей – є похідними й другорядними. Відповідно, сучасна вітчизняна кримінологія на матеріалістичних засадах стверджує про самостійність вибору злочинної поведінки, але ж на підставі суб'єктивного сприйняття людиною конкретної життєвої ситуації. А узагальнення таких фактів у цілому визначає похідний характер злочинності відносно негативних процесів (протиріч) у суспільстві. Не дивно, що згідно з такою теорією пропонуються і відповідні заходи запобігання злочинних проявів: і на загальному, і на індивідуальному рівнях – усунення негативних провокуючих соціальних факторів.

Але, якщо на підставі наведених раніше та інших фактів прийняти існування Надрозуму, то основні засади кримінології повинні викладатися зовсім інакше. Зокрема, свобода волі людини при вчиненні злочину вже не буде аксіомою. В усякому разі, вочевидь вона повинна співвідноситися з волею Творця. Як? На матеріалістичних засадах дати відповідь на це питання важко, скоріше – неможливо.

Утім, з цього приводу звертає на себе увагу така важлива обставина. Як відомо, головним «знаряддям» теорії матеріалізму в поясненні світу є природні закони. Ними зокрема визначається розумова діяльність людини при сприйнятті та аналізі зовнішніх чинників, що разом обумовлюють вибір варіанту поведінки. Тому не важко побачити, що над суб'єктивним «причинно-наслідковим» аспектом такого вибору знаходяться об'єктивні закони природи – ті, за якими функціонує психіка, та ті, що враховуються людиною при прийнятті рішень. Але ж хіба не мають ці закони свого Автора?

Вочевидь протиріччя усталеній діалектичній методології потребує нашої визначеності щодо наведених фактів та міркувань. На наш погляд, до цього часу саме матеріалізм виступає ґрунтовною базою наук кримінально-правового циклу і теорії правоохоронної діяльності взагалі не тільки з причин «інертності» суспільних поглядів. Справа в тому, що світосприйняття, як на науковому, так і побутовому рівнях базується на певних фактах. Маючи об'єктивні межі своїх знань, наука може щось стверджувати, використовуючи лише факти в межах кордонів своєї обізнаності. У цьому сенсі методологія матеріалізму є конструктивною для сучасних

досліджень. Тож вітчизняні теорії кримінального права та кримінології будуються саме на цих засадах. Але треба пам'ятати, що непорушних теорій не буває. Адже за свою історію людство вже використовувало декілька фундаментальних теорій світосприйняття, які заступали одна одну: теорія геоцентризму, геліоцентризму, механістична теорія Ньютона, атомарна теорія побудови світу, теорія відносності Енштейна.

У цілому ж питання методології – це аксіоматичні засади світосприйняття, що лежать за межами наших знань. І тому остаточно вони не можуть ні обґрунтуватися, ні спростовуватися. З огляду на це ми вимушені обґрунтувати наші теорії значною мірою вірою в них. Проте, кожен новий факт, що стає відомим науковцям буде, або підтверджувати, або спростовувати нашу визначеність відносно базових засад сучасної методології.

Список літератури: 1. Експрес-інформація МВС України про стан злочинності в Україні 2009-2010р. р.: [Електрон. ресурс] – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua>. 2. *Зелінський А. Ф.* Методика кримінологічних досліджень / А. Ф. Зелінський. – К. : НМК ВО, 1992. – 45 с. 3. *Коллінз Ф.* Доказательства Бога: Аргументы учёного / Фрэнсис Коллинз. – М. : Альпина нон-фикшн, 2008. – 216 с. 4. Концепція Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року: затв. розпорядж. КМ України від 29.09.2010 р. № 1911-р. – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua>. 5. Кримінологія: Загальна та Особлива частини / [І. М. Даншин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни]. – 2-ге вид. – Х. : Право, 2009. – 286 с. 6. *Лунеев В. В.* Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В. В. Лунеев. – М. : НОРМА, 1997. – 498 с. 7. Методы исследований и организация экспериментов / [под ред. проф. К. П. Власова]. – Х. : Гуманитарный Центр, 2002. – 256 с. 8. *Микляев И. Ю.* Квазиоптика жизни / И. Ю. Микляев. – Харьков : Основа, 1993. – 979 с. 9. *Оболенцев В. Ф.* Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження / В. Ф. Оболенцев. – Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. – 120 с. 10. Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції» (Рішення введено в дію Указом Президента від 27.10.2009 р. № 870/2009). 11. *Спиркин А. Г.* Философия / А. Г. Спиркин. – М. : Гардарики, 1999. – С.255. 12. *Туляков В. А.* Криминология современности / В. А. Туляков // Криминология в Україні та притидія злочинності : [зб. наук. ст. / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна]. – Одеса : Фенікс, 2008. – С. 70–77. 13. *Шостко О. Ю.* Теоретичні передумови й практика розробки та реалізації програм попередження злочинності неповнолітніх у США : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. Ю. Шостко. – Х., 1997. – 20 с. ; *Батиргареева В. С.* Криминологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. С. Батиргареева. – Х., 2002. – 20 с. ; *Пивоваров В. В.* Податкова і кредитно-фінансова злочинність: криминологічна характеристика та попередження : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Пивоваров. – Х., 2003. – 20 с. ; *Юрченко О. Ю.* Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. Ю. Юрченко. – Х., 2004. – 20 с. 14. *Browne M.* Clues to the Universe's Origin Expected / M. Browne // New York Times, March 12, 1978. (Цит. за : *Коллінз Ф.* Доказательства Бога: Аргументы учёного / Фрэнсис Коллинз. – М.: Альпина нон-фикшн, 2008. – 216 с. – С.64.).

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПЕРВООСНОВЫ КРИМИНОЛОГИИ

Оболенцев В. Ф.

Статья посвящена методологическим основам криминологии. С учётом последних достижений естественных наук прокомментированы проблемные вопросы науки о преступности и сделаны прогнозы относительно её дальнейшего развития.

Ключевые слова: криминология, методология, материализм, законы природы.

TO METHODOLOGICAL FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF CRIMINOLOGY

Obolentsev V. F.

The article is devoted methodological bases of criminology. Taking into account the last achievements of natural sciences commented on problem questions and prognoses are done in relation to further development of science about criminality.

Key words: criminology, methodology, nature law.

Надійшла до редакції 19.09.2011 р.

УДК 343.985

О. В. Фунікова, канд. юрид. наук, асистентка
*Національний університет «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого», м. Харків*

ІНФОРМАЦІЙНА СТРУКТУРА ПРОЦЕСУ СПІЛКУВАННЯ В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

У ході розслідування злочину діяльність слідчого завжди пов'язана із безпосередньою взаємодією з іншими учасниками кримінального процесу. Різноплановість, а іноді навіть повна протилежність інтересів усіх учасників процесу взаємодії потребує від слідчого реалізації певної стратегії поведінки, здатності до рефлексивного мислення та вдалого використання інших рекомендацій криміналістичної тактики. Саме для досяг-

нення найбільшої ефективності й досконалості процесу розкриття злочину одним з основних завдань слідчого є адекватне сприйняття поінформованості інших учасників процесу розслідування, і тим самим, створення психологічних передумов для повноцінної інформаційної взаємодії. Значний внесок у розробку та удосконалення положень криміналістичної тактики щодо процесу інформаційної взаємодії зроблено такими провідними